

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
YAYINLARI

DİYANET DERGİSİ

DİNİ, İLMİ, EDEBİ ÜÇ AYLIK DERGİ

EKİM-KASIM-ARALIK 1986

CİLT : XXII - SAYI : 4

TARİH BOYUNCA CAMİ VE GÖRDÜĞÜ HİZMETLER

Yrd. Doç. Dr. Ziya KAZICI
Mar. Ü. İlahiyat Fakültesi

İslâm kültür ve medeniyetinin gelişmesinde önemli derecede rolü bulunan camilerin, tarih, boyunca yaptığı hizmetleri kısa bir makale metni içinde hakkiyle anlatmanın ne kadar zor olduğu bilinmektedir. Bununla beraber biz, bu müesseselerimizin hizmet ve faaliyet sahalarına ana hatları ile temas etmek istiyoruz. Böylece tarihi seyri içinde camilerin hangi hizmet sahası ve faaliyetler içinde kullanıldığını kısaca öğrenmiş olacağız.

Bu küçük araştırmamızda camileri, mimari (yapı olarak) ve gördüğü hizmetler bakımından olmak üzere iki özelliği ile ele alacağız.

İslâm toplumunun gelişmesinde önemli bir rolü bulunan camiler, mimari yapı olarak dini eserlerin başında gelirler.

Medine' (Yesrib) ye hicretten sonra Hz. Peygamber, bir mescidin yapılmasına karar verir. Bu sebeple bir arazi satın alındı. Bu arazi üzerinde tuğla ve kerpiçten mamul bir bina inşa edildi. Bu inşaatta Hz.

Peygamber sadece basit bir işçi olarak değil, aynı zamanda bir mühendis-mimar olarak da kabiliyet iktidarını göstermişti. Ayrıca burada kible istikametini tayin ve gösteren de o olmuştur. Bu ilk mescid (Mescidu'n-Nebi) de namaz için bir yer, eğitim için bir Suffa ve nihayet Hz. Peygamber'in ailesi için de ayrı bir bölümün yapıldığını biliyoruz.

Böylece, normal olarak camilerin ilk şekli Araplarda ortaya çıkmış oldu. Daha sonraki müslüman milletler, bu şekli memleketlerindeki yerli mimarının tesiri ve iklimin icaplarına göre az-çok değiştirdiler. Araplardaki ilk câmi şekli, ortada bir avlu ve etrafında sütunlarla yapılmış üstü örtülü revaklardan teşekkül etmişti. Cami mimarisi Eyyübülere kadar bu şekilde devam etti. Arap Camileri ile İran camileri arasında oldukça fark vardır. Selçuklu camilerini daha ziyade İran camilerine benzer görmekteyiz. Osmanlı camileri ise tamamen farklıdır. Biraz sonra temas edileceği

gibi Osmanlı camileri mimari özellik olarak birkaç ayrı devreye ayrılırlar.

Hız. Peygamber'in Medine'ye hicreti ile başlayan cami inşaatı, Hız. Ömer devrinden itibaren önemli merkezler başta olmak üzere İslâm dünyasının hemen her tarafında görülmeye başlandı. Nitekim, Hız. Ömer'in, fethedilen memleketlerin vâlilerine, mesela Bursa valisi Ebû Musa el-Eş'ari'ye "Cuma namazı için bir mescid, kabileler için de ayrı ayrı mescidler yaptırmasını ve cuma günü herkesin cuma mescidinde toplanmasını" yazdığı; benzeri tāmimi, Kûfe valisi Sa'd b. Ebî Vakkas ile Mısır valisi Amr b. As'a da gönderdiği rivâyet edilmektedir. Zamanın ilerlemesi ile cami ve mescidlerin sayısında büyük gelişmeler görüldü. İnşa edilen cami binaları kuru bir yapı olarak bırakılmıyor, etrafında başka hayır kurumlarının yapılmasına da vesile oluyordu. Bundan başka şahıslar tarafından yapılan cāmilerin masrafları, tamir ve onarım paraları ile görevlilerin maaşları, bütünüyle camiye yapanların kurduğu vakıflarca karşılanırdı. Çünkü cami inşa eden bir kimse onun masraflarına tahsis edilmek üzere bir kısım mal ve mülkünü de vakıf ederdi. Camiler için böyle bir mülkün tayini ilk defa Emevî halifelerinden Velid b. Abdülmelik tarafından H. 88 (M. 700) tarihinde Ümeyye Camii için köy ve mezarların tahsisi ile başlamıştır. Bundan sonra inşa edilen her cami için, çeşitli emlâkin vakfedildiğini görmekteyiz. Özellikle Osmanlılar döneminde bu şekilde geliri, cami ve görevlilerine tahsis edilen sayısız vakıf bulunmaktadır. Arşivlerimiz bu neviden vakfiyelerle doludur.

Yapı olarak dini mimari grubunun başında gelen cami, özellikle Osmanlılarda mahallenin idare merkezi ve imamların karargahı idi. Osmanlılarda cami, mahallenin odak noktasını teşkil ederdi. Camilerin etrafında bazan geometrik bir düzen içinde, bazan da yerin özelliklerine göre çok defa belirli bir estetik dikkate alınarak evler serpiştirilirdi.

Klâsik Türk camileri başlıca şukımsımlardan meydana gelirler : Dış avlu, iç avlu, son cemaat mahalli, sahn, yan sofalar, mihrap, mihrabın sağında minber, müezzin mahfili. Camilerin binalarına bitişik bir veya daha fazla minare bulunur. (Birden fazla minareyi ancak Osmanlı ailesine mensup olanlar yaptırır. Başkaları tarafından yapılanlar daima tek minârelidir).

Osmanlı camileri yeni bazı üslup ve ekollerin doğmasına da sebep olmuşlardır. Bunlar :

a) Bursa Üslubu: Bursa'nın alınmasından İstanbul'da Bâyezid camiinin yapılmasına kadar olan devre. Bursa'daki Ulu ve Yeşil Câmiler bu mimarinin ilk örnekleridir.

b) Klâsik Üslup: Bâyezid Câminden Sultan Ahmed Caminin yapılmasına kadar olan devre. Bu üslubun ilk örneği Bâyezid Camidir.

c) Yenileştirilen Klâsik Üslup: Bu tarz mimarinin ilk örneği Sultan Ahmed Camiidir.

d) Lâle Devri Üslubu: Sultan III. Ahmed devri. III. Ahmed Çeşmesi...

e) Barok Üslubu: I. Mahmud ve III. Selim Devirleri Nuru Osmaniye ve Selimiye Camileri...

f) Ampir Üslubu: II. Mahmud ve Abdülmecid ile başlayıp Abdülazizin saltanatına kadar sürmüştür. Ortaköy Câmii bu üslubun örneklerindendir.

g) Yeni klâsik Uslup: Konya Aziziye Camii, bu örnektendir.

Müslümanlar, daha İslâmın ilk asırlarından itibaren "Mescidin Vazifesi" anlayışını çok geniş tutmuşlardır. Binaenaleyh cami, ibâdet yeri, ilim müessesesi, kaza dairesi (mahkeme, adliye), ordu karargahı, yabancı elçilerin kabul yeri, istişare meclisi, bölge ve mahallenin durumunun konuşulduğu yer ve nihayet (çok az tesadüf edilse bile) hapishâne olarak (günümüzle mukayese edilmesin) İslâm müesseseleri arasında önemli bir yer işgal eder.

Bugün, Mescidü'n-Nebi adıyla anılan camide birbirinden ayrı üç kısım bulunuyordu. Bunlar: Namazın kılınması için büyük bir salon, mektep vazifesi görmek üzere bir suffa ve Hz. Peygamberin âile efradı için birkaç ayrı küçük oda.

Medine'deki Hz. Peygamber camiiinde bulunan Suffa, gerçek mânâda İslâmın ilk üniversitesi olmuştur. Burada bizzat Hz. Peygamber dersler veriyordu. Demek oluyorki, İslâm eğitim ve öğretim tarihinde câmilerin büyük bir rolü bulunmaktadır. Çünkü buralarda daha medreseler kurulmadan önce devrin bütün ilimleri tedris edilirdi. Kur'an, Hadis, Fıkıh, Kelâm gibi dinî ilimlerin yanında felsefe, tıp, astronomi, matematik, aruz gibi ilimler de öğretilirdi.

Camilerin, yukarıda bahsedilen vazifelerinden bir kısmı, hemen he-

men bütün Müslüman devletlerde görülmektedir. Hatta çok daha geç gelmiş olmalarına rağmen, Osmanlıların ilk dönemlerindeki camilerinde bile durum aynı idi. Niekim, Bursa'daki Yeşil Câmi ile Yıldırım Camileri içinde dava görülebilecek bir şekilde yaptırılmıştı. Planlarına bakıldığı zaman görülecektir ki, Yeşil Câmi'de biraz yüksek olan minberle mihrab arası namaza, fiskiye-nin bulunduğu ve nisbeten alçak olan yer dâvacılara, iki tarafındaki odalar da dâvaları görecek olan kadı ve kadıaskerlere tahsis edilmişti.

H. 360 (M. 970) senesinde Cevher es-Sicilli (Sicilya'lı Cevher) tarafından yaptırılan Kahire'deki el-Ezher Camii, H. 378'den itibaren ilmi tedkik ve araştırmalar merkezi hâline getirilmişti. Böylece, İslâm dünyasındaki ilk üniversitelerden biri daha kurulmuş oldu.

Görüldüğü gibi İslâm tarihinde camilerin ifa ettiği ve yerine getirdiği pek çok hizmetler bulunmaktadır. Biz bunlardan birkaçına kısaca temas etmekle yetindik.(1)

(1) Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Hüseyin Emin "el-Mescid ve eseruhu fi tatviri't-talim" Şam Üniversitesi Dırasat Tarihiyye Mec. 1981; Ziya Kazıcı, İslâmî ve Sosyal Açıdan Vakıflar, İstanbul 1985; Anahatları ile İslâm Eğitim Tarihi, 1983; Ahmet Önkul, "Asr-ı Saadette Mescidin Önemi ve Yaptığı Görevler" Diyanet Dergisi (1983), Nebi Bozkurt, Asr-ı Saadette Mescid ve Fonksiyonları, basılmamış Master Tezi.